

Investeren in groene en sociale werkgelegenheid

Een herstelplan waar Nederland beter van wordt

Sam de Muijnck, Rens van Tilburg, Elisa Terragno Bogliaccini en Jim Surie

Colofon

Dit is een co-productie van [Our New Economy](#) en het [Sustainable Finance Lab](#). Mede tot stand gekomen met steun van de [Future Markets Consultation](#).

Sam de Muijnck is econoom bij Our New Economy (ONE) en voorzitter van de Think Tank of Young Economists sam.de.muijnck@ourneweconomy.nl

Rens van Tilburg is directeur van het Sustainable Finance Lab (SFL) r.vantilburg@uu.nl

Elisa Terragno Bogliaccini is econoom bij Our New Economy (ONE) en lid van de Think Tank of Young Economists et.bogliaccini@gmail.com

Jim Surie is project manager bij het Sustainable Finance Lab (SFL) en lid van de Think Tank of Young Economists j.r.surie@uu.nl

Alles uit dit onderzoek mag vrij gebruikt worden. Een bronvermelding wordt wel op prijs gesteld.

September 2020

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	1
Inleiding	2
Economische penicilline	3
Een medicijn dat werkt.....	4
Nederland kan zich dit medicijn veroorloven	5
De economische klap van de coronacrisis.....	6
Naast steunen nu ook investeren	7
Ook ‘coronabestendig’ investeren is effectief	8
Investeer in een groene en sociale richting	9
Wat zijn nu slimme investeringen?	10
Elektriciteit.....	12
Mobiliteit	13
Industrie	14
Gebouwde omgeving	15
Landbouw en landgebruik	16
Overig.....	18

Samenvatting

De werkloosheid loopt snel op in Nederland, en zal dat ook in het meest gunstige scenario volgend jaar blijven doen. Honderdvijftigduizend Nederlanders hebben hun baan reeds verloren. Een aantal dat naar verwachting minimaal zal verdubbelen in 2021.

De economie heeft een ongekende klap gekregen. De overheid heeft met eveneens ongekende steunmaatregelen de schade beperkt. Maar nu de beperkende maatregelen vanwege het coronavirus voortduren is de tijd gekomen om niet alleen bestaande banen te beschermen, maar juist ook te investeren in nieuwe toekomstbestendige werkgelegenheid. Om te investeren in banen die de economie duurzamer maken en de sociale ongelijkheid verminderen.

In dit rapport bespreken wij de rol van de overheid bij een economisch neergang, de ruimte die de Nederlandse overheid heeft om de economie nu te stimuleren alsook de manier waarop dit het beste kan gebeuren. Hiervoor scoren wij mogelijke investeringen op een zestal criteria:

1. Werkgelegenheid: het creëren of behouden van banen;
2. Duurzaamheid: het oplossen van duurzaamheidsproblemen als klimaatverandering, lucht- en waterkwaliteit, grondstofgebruik en biodiversiteit;
3. Sociale gelijkheid: het verkleinen van de verschillen tussen inkomensgroepen;
4. Productiviteit: het versterken van het verdienvermogen op de lange termijn;
5. 1,5 meter bestendig: kan de maatregel worden uitgevoerd met behoud van voldoende onderlinge afstand;
6. Tijdigheid: is de maatregel op korte termijn praktisch en juridisch uitvoerbaar.

De volgende maatregelen blijken hierop het beste te scoren:

- Een betaald omscholingsprogramma richting groene banen;
- Het verduurzamen van woningen en maatschappelijk vastgoed;
- Investeren in openbaar vervoer en de fietsinfrastructuur;
- Investeren in groen in de stad.

Een dergelijk investeringsprogramma past bij het anticyclisch begrotingsbeleid van de overheid dat economen doorgaans bepleiten, juist in een situatie met oplopende werkloosheid. De kans is groot dat de overheidsinvesteringen de economie meer zullen doen groeien, en dat daardoor de overheidsschuld als percentage van de economie juist zal afnemen.

Overigens kan Nederland zich een oplopende schuld goed veroorloven vanwege de uitermate bescheiden schuldpositie. Nooit eerder is de rente die over de schuld betaalt moet worden zo laag geweest, en zelden ook het schuldniveau zo laag. Ook in internationaal perspectief is de Nederlandse staatsschuld erg laag.

Door te investeren in banen die bijdragen aan een duurzamer samenleving wordt de kans vergroot dat deze banen toekomstbestendig zijn. Want ook al kan niemand de toekomst voorspellen, de overheid heeft zelf wel duidelijke richtingaanwijzers neergezet. Zo hebben overheden wereldwijd afgesproken om de klimaatverandering te beperken tot onder de twee graden Celsius. En heeft Nederland zich een volledig circulaire economie tot doel gesteld. Daarnaast staat het bestrijden van sociale ongelijkheid en polarisatie ook hoog op de politieke agenda. Dat is des te relevanter nu de coronacrisis kwetsbare sociale groepen het hardste raakt.

We zien dan ook dat in de ons omringende landen en in Brussel veel groene en sociale stimuleringsmaatregelen zijn genomen. Nederland loopt daarin helaas achter. Dat is des te verontrustender omdat investeringen veelal moeten worden voorbereid en pas met enige vertraging leiden tot extra werk.

In de huidige kabinetsplannen ligt de nadruk nog steeds op het ondersteunen van de bestaande werkgelegenheid. Investeringen worden slechts in zeer beperkte mate naar voren gehaald. Het aangekondigde investeringsfonds richt zich primair op het verdienvermogen op de lange termijn in plaats van op werkgelegenheid, duurzaamheid en sociale gelijkheid.

Inleiding

Dit jaar is de wereldeconomie grotendeels stilgelegd om de gezondheidseffecten van het coronavirus in te dammen. Het virus is nog altijd onder ons en leidt tot veel onzekerheid. Een recessie is onvermijdelijk. Dat is een zware en ongekende klap voor een economie die wereldwijd ook voor het coronavirus al aan het afkoelen was en gebukt ging onder een grote hoeveelheid schuld. Ondanks relatief goede jaren kampten veel overheden met overheidstekorten en was het monetaire beleid nog altijd ongekend ruim, met negatieve rentes en grootschalige schuldopkoopprogramma's.

Kort na de lockdown presenteerde de Nederlandse regering eveneens ongekende economische steunmaatregelen. De vraag is nu hoe lang deze nog moeten doorgaan? En hoe lang dat kan? En ook: wat er nog meer nodig is? Zijn naast de steunmaatregelen voor de huidige banen niet ook investeringen nodig in nieuwe werkgelegenheid? En zo ja, wat voor soort maatregelen verdienen dan de voorkeur?

In dit rapport bespreken wij de rol van de overheid bij een economisch neergang, de ruimte die de Nederlandse overheid heeft om de economie nu te stimuleren alsook de manier waarop dit het beste kan gebeuren.

Daarbij richten wij ons op de noodzaak en mogelijkheden voor een werkgelegenheidsplan dat zowel groen als sociaal is. Daartoe presenteren wij een overzicht van mogelijke groene stimuleringsmaatregelen die wij gescoord hebben op de mate waarin deze op korte termijn '1,5 meter bestendige' werkgelegenheid opleveren, de sociale gelijkheid en productiviteit bevorderen. Veelgenoemde andere mogelijke investeringen zoals in de zorg en het (peuter)onderwijs laten we daarmee buiten beschouwing.

Ook hebben wij in samenwerking met het economenvakblad Economisch Statistische Berichten (ESB) een vragenlijst voorgelegd aan de Nederlandse economen over het begrotingsbeleid.¹

Leeswijzer

Dit rapport start met een bespreking van de literatuur over de rol van de overheid in tijden van crisis, de effectiviteit van begrotingsstimulansen en de staat van de Nederlandse overheidsfinanciën. Na een beschouwing van de macro-economische ontwikkelingen en verwachtingen en het huidige beleid, bespreken we de noodzaak om naast steun voor de huidige werkgelegenheid nu ook te gaan investeren in nieuwe banen. We bespreken daartoe de relevante literatuur en uitkomsten van de enquête onder Nederlandse economen. Tot slot, verkennen we welke investeringen zowel op de korte als de lange termijn kunnen bijdragen aan de Nederlandse economie en samenleving door snel banen te creëren die zowel aan de duurzaamheidstransities als aan sociale gelijkheid bijdragen.

Dankwoord

Wij danken de experts die onderdelen van dit rapport hebben meegelezen en van commentaar voorzien waaronder Dirk Bezemer, Wimar Bolhuis, Govert Buijs, Olof van der Gaag, Olav Jan van Gerwen, Bas Jacobs, Jasper Lukkezen, Senna Maatoug, Donald Pols, Rob van Tilburg en Joris Tieleman. Uiteraard is de inhoud van dit rapport, inclusief eventuele onvolkomenheden, geheel voor onze verantwoordelijkheid.

¹ De Muijnck, S., Van Tilburg, R., & Lukkezen, J. (2020). Economen noemen sociale gelijkheid en duurzaamheid belangrijker dan productiviteit. ESB.

Economische penicilline

Geld moet rollen. Maar soms doet het dat niet. Daarom adviseren economen doorgaans dat het begrotingsbeleid van de overheid anticyclisch moet zijn. Dit houdt in dat de overheid de economie aanjaagt met extra uitgaven en/of belastingverlagingen tijdens slechte tijden en de economie afremt met bezuinigingen en/of belastingverhogingen als deze oververhit dreigt te raken.

Als de overheid niet ingrijpt in tijden van crisis kan de economie langdurig krimpen en de werkloosheid hardnekkig hoog blijven. Daarom helpt het als de overheid een actieve rol vervult. Elke euro die de overheid extra uitgeeft is inkomen voor particulieren, die dit inkomen vervolgens weer (gedeeltelijk) consumeren. De overheidsbesteding leidt zo tot een sneeuwbaaleffect van alsmear meer uitgaven en productie.

De overheidsschuld, die in eerste instantie oploopt als de overheid die euro leent, kan daardoor zelfs dalen. In de eerste plaats doordat een deel van de extra bestedingen in de economie als belasting weer terugkomt bij de overheid. Zo kunnen de extra overheidsuitgaven zichzelf terugverdienen, ook wel het 'inverdieneffect' genoemd. En in de tweede plaats, doordat de economie door de extra overheidsinvesteringen harder groeit en de schuld als percentage van de economie afneemt (het noemereffect). Hiermee wordt een contra-intuïtieve conclusie bereikt: door het begrotingstekort op te laten lopen (op korte termijn) neemt de staatsschuld af (op middellange termijn).

Dit sneeuwbaaleffect wordt ook wel de 'multiplier' genoemd. De multiplier beschrijft het effect van een verandering van de overheidsuitgaven op de economische groei.² Meer precies, met hoeveel procent het nationaal product toeneemt als de overheidsuitgaven met één procent van het nationaal product stijgen.³ Als de multiplier groter is dan 1, zorgen additionele overheidsuitgaven voor een stijging van de particuliere uitgaven. De private sector én de publieke sector hebben dan baat bij extra overheidsuitgaven. De uitgavenmultiplier betreft vaak het effect in het eerste jaar nadat de maatregelen zijn ingegaan, maar het effect is vaak ook op de middellange termijn nog positief.⁴

Deze macro-economische ideeën werden bijna een eeuw geleden voor het eerst in de praktijk gebracht, bijvoorbeeld door president Roosevelt met zijn New Deal in Amerika, maar ook in Nederland met de aanleg van het Amsterdamse Bos en de Ringweg in Amsterdam. En met succes. Dat zette de toon voor decennia van (soms ook 'te') actieve bemoeienis van de overheid met de economische conjunctuur.

Oud premier en hoogleraar economie Jelle Zijlstra (1918-2001) beschrijft in zijn autobiografie het enthousiasme waarmee in zijn studententijd de nieuwe macro-economische ideeën werden onthaald: *"Een economische crisis was niet meer iets zoals vroeger een longontsteking, toen je maar moest afwachten of de patiënt herstelde of bezweek, neen, de economische penicilline was ontdekt. Men hoefde slechts bekwame en daadkrachtige politici te hebben om een nieuwe wereld te kunnen bouwen, vrij van gebrek en werkloosheid."*⁵

² Naast de overheidsuitgaven kan het ook gaan om de overheidsinkomsten (belastingen en premies) en wat bijvoorbeeld het effect is van lastenverlichting. Over het algemeen wordt gevonden en onderstelt dat de multiplier groter is bij overheidsuitgaven dan bij overheidsinkomsten wegens het spaarlek.

³ Bij overheidsuitgaven wordt vaak ook onderscheid gemaakt tussen overheidsinvesteringen en overheidsconsumptie, waarbij de eerste ook op lange termijn bijdraagt aan de verbetering van de economie terwijl de tweede slechts op het korte termijn gericht zijn.

⁴ Lukkezen, J. (2013). Vraag en antwoord over de begrotingsmultiplier. CPB Achtergronddocument.

⁵ Zijlstra, J.J. (1992) Per slot van rekening. Memoires. Uitgeverij Contact, Amsterdam.

Een medicijn dat werkt

Er zijn echter ook sceptici van anticyclisch begrotingsbeleid. Zij betogen dat overheidsuitgaven de rente zal doen stijgen en bedrijven juist minder zullen investeren. De multiplier kan dan ook kleiner zijn dan 1 of zelfs negatief. Dat kan ook doordat ondanks de overheidsuitgaven burgers en bedrijven nog steeds geen geld uit willen geven, bijvoorbeeld omdat ze te onzeker zijn over de toekomst en liever sparen. Of dat ze het geld elders uitgeven, iets dat zeker voor een klein land als Nederland een factor kan zijn. Ook is wel betoogd dat burgers en bedrijven geen extra geld zullen uitgeven omdat ze bang zijn dat ze in de toekomst extra belasting zullen moeten betalen om de extra overheidsuitgaven te bekostigen.

Met name sinds de financiële crisis van 2008 is hierover door economen volop gediscussieerd. De schattingen liepen ver uit een van boven de 1 tot zelfs negatieve multipliers⁶. Voor Nederland werd het *crowding out* effect als klein geschat met een multiplier van 0,9.⁷ In 2013 was er een doorbraak dankzij een nieuwe studie met een verbeterde methode van het IMF.⁸ Uit deze studie kwam dat eerdere schattingen de multipliers hadden onderschat en dat de multipliers boven 1 waren, eerder 1,5.

Sindsdien is er veel onderzoek dat analyseert hoe groot de multiplier is in specifieke situaties. Hieruit blijkt dat begrotingsstimuli met name effectief zijn wanneer zij met schuld gefinancierd worden en de centrale bank via ruim monetair beleid de rente laag houdt. Ook blijkt de multiplier aanzienlijk hoger wanneer de werkloosheid stijgt.⁹ Begrotingsstimuli zijn dus met name effectief aan het begin van economische crises. Verrassend is dat de multiplier niet significant hoger lijkt te zijn wanneer werkloosheid hoog is maar wel als die groeit.¹⁰ De timing van begrotingsstimuli lijken dus cruciaal te zijn voor hen effectiviteit. Daarnaast zijn multipliers hoger in gesloten economieën, rijkere landen, bij lagere rentestanden en schuld niveaus.¹¹ Voor Nederland levert dit een gemengd beeld op aangezien we als rijk land een sterk open economie hebben met een laag staatsschuld niveau en een lage rentestand. Uit een recente meta-analyse van twintig multiplieronderzoeken die gebruikmaken van vergelijkbare regionale variatie blijkt dat de multiplier gemiddeld 1,8 is en bijna altijd tussen de 1 en 2,5 ligt.¹²

⁶ Alesina, A., & Ardagna, S. (2010). Large changes in fiscal policy: taxes versus spending. *Tax policy and the economy*, 24(1), 35-68. Christiansen, L. (2008). Fiscal Multipliers—A Review of the Literature. IMF. Freedman, C., Kumhof, M., Laxton, D., & Lee, J. (2009). The case for global fiscal stimulus. IMF. Leeper, E. M., Walker, T. B., & Yang, S. C. S. (2010). Government investment and fiscal stimulus. *Journal of Monetary Economics*, 57(8), 1000-1012.

⁷ CPB. (2010). SAFFIER II. CPB Document, 217.

⁸ Blanchard, O. J. & Leigh, D. (2013). Growth forecast errors and fiscal multipliers. *American Economic Review*, 103(3):117–20.

⁹ Berge, T., M. de Ridder & D. Pfajfar (2020) When is the fiscal multiplier high? A comparison of four business cycle phases. Federal Reserve Working Paper, 2020-026.

¹⁰ Ramey, V.A. & S. Zubairy (2018) Government spending multipliers in good times and in bad: evidence from US historical data. *Journal of Political Economy*, 126(2), 850–901. Berge, T., M. de Ridder & D. Pfajfar (2020) When is the fiscal multiplier high? A comparison of four business cycle phases. Federal Reserve Working Paper, 2020-026.

¹¹ Soederhuizen, B., Teulings, R., & Luginbuhl, R. (2019). Estimating the Impact of the Financial Cycle on Fiscal Policy. CPB. Lukkezen, J., Jacobs, B. & Kool, C. (2015) Macro-economie bij balansproblemen en in de liquiditeitsval. CPB. Ilzetki, E., Mendoza, E. G., & Vegh, C. A. (2009). How big are fiscal multipliers? New evidence from new data. *VoxEU*. Bouakez, H., Guillard, M., & Roulleau-Pasdeloup, J. (2017). Public investment, time to build, and the zero lower bound. *Review of Economic Dynamics*, 23, 60-79.

¹² Chodorow-Reich, G. (2019). Geographic cross-sectional fiscal spending multipliers: What have we learned?. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(2), 1-34.

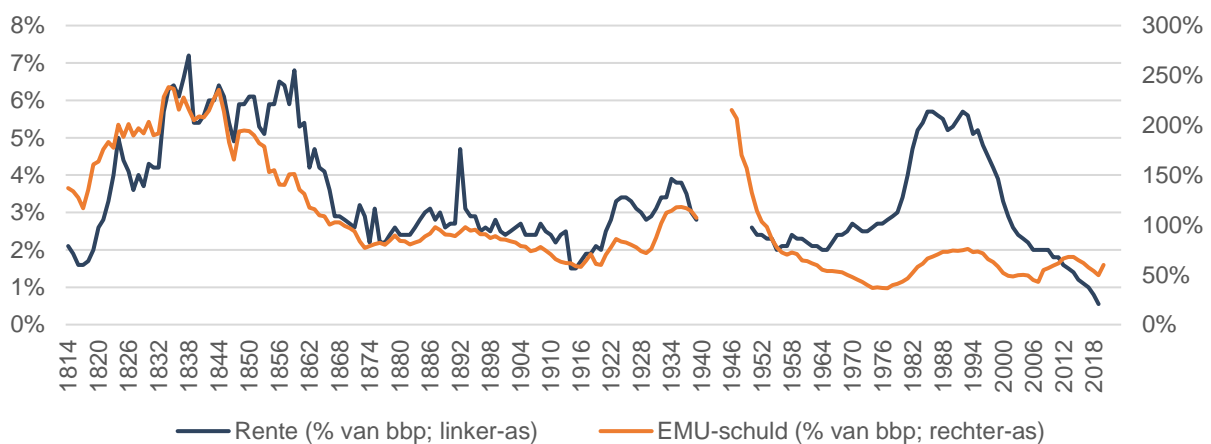
Nederland kan zich dit medicijn veroorloven

In tijden van crisis is het stimuleren van de economie door de overheid effectiever dan in goede tijden. Het voorkomt niet alleen veel menselijke ellende, het voorkomt ook dat de economie nodeloos beschadigd raakt doordat werknemers hun vaardigheden verliezen en bedrijfsstructuren uit elkaar vallen. Allemaal zaken die alleen tegen hoge kosten weer kunnen worden opgebouwd. Zeker in het begin van een crisis is het sneeuwbaaleffect van extra overheidsuitgaven ook zo groot dat de kans groot is dat de overheidsuitgaven zichzelf terugverdienen.

Toch is het niet altijd mogelijk voor een overheid om deze rol te spelen. De overheid zal in eerste instantie geld moeten lenen. Sommige landen kunnen daarvoor desnoods bij hun eigen centrale bank aankloppen, zoals het Verenigd Koninkrijk deed in 2008 en in de afgelopen maanden.¹³

Die luxe heeft Nederland niet. Gelukkig heeft Nederland een in historisch opzicht uitermate bescheiden schuldpositie. Nooit eerder in de afgelopen 200 jaar is de rente zo laag geweest. Ook in internationaal perspectief is de Nederlandse staatsschuld erg laag. De Nederlandse staatsschuld werd in augustus, voordat het derde steunpakket bekend gemaakt werd, voor het eind van 2020 geraamd op slechts 60% van het bbp.¹⁴ Ter vergelijking, dat was voor Frankrijk 115%, Spanje 113%, België 115%, Italië 156%, Verenigd Koninkrijk 96%, Verenigde Staten 131%, en Japan 252%.¹⁵

Figuur 1: Nederlandse staatsschuld en rentelasten 1814-2020¹⁶

De grote meerderheid van Nederlandse economen ziet dan ook nog volop ruimte voor de Nederlandse overheid om de komende jaren de economie te ondersteunen en daarin te investeren.¹⁷ Niet alleen is de Nederlandse staatsschuld laag, in de literatuur wordt steeds vaker geconcludeerd dat een hogere staatsschuld niet negatief zou zijn, of zelfs positief zou zijn.¹⁸ Een belangrijke reden hiervoor is dat de economische groei hoger is dan de rentestand. Dit betekent dat het mogelijk is om schuldvernieuwing te doen zonder hiervoor extra belastingen te hoeven heffen.

¹³ Financial Times. (2020). Bank of England to directly finance UK government's extra spending, 9 april.

¹⁴ Dicou, D., Suyker, W. (2020). Augustusraming 2020-2021. CPB.

¹⁵ IMF. (2020). Fiscal Monitor April 2020.

¹⁶ Van Kempen, M. (2017). Lange tijdreeksen overheidsfinanciën. CPB. Dicou, D., Suyker, W. (2020). Augustusraming 2020-2021. CPB.

¹⁷ De Muijnck, S., Van Tilburg, R., & Lukkezen, J. (2020). Economen noemen sociale gelijkheid en duurzaamheid belangrijker dan productiviteit. ESB.

¹⁸ Blanchard, O. (2019). Public debt and low interest rates. American Economic Review, 109(4), 1197-1229. Teulings, C. (2020). De private sector verlangt een hogere staatsschuld en dat levert ook nog wat op. ESB. Jacobs, B. (2020). Beleidsfouten dreigen door verkeerde -conclusies uit houdbaarheidssommen. ESB. Jacobs, B. (2019). Houdbaarheidstekort en begrotingsregels verliezen hun economische betekenis. ESB.

De economische klap van de coronacrisis

De maatregelen, wereldwijd en in eigen land, om de gezondheidseffecten van het coronavirus in te dammen hebben ook de Nederlandse economie hard geraakt. Vlak voor de lockdown in februari 2020 waren er 274 duizend mensen werkloos in Nederland.¹⁹ In juli waren dit 419 duizend mensen en de werkloosheid groeit nog steeds door. Een oplopende werkloosheid heeft grote negatieve effecten op de economie en de brede welvaart. Van de vorige crisis weten we dat het lang duurt voordat dit soort verliezen weer ingehaald zijn.

Volgens de laatste ramingen stijgt de werkloosheid naar 7 procent in 2021 en krimpt het bruto binnenlands product (bbp) met 5 procent in 2020. In het tweede-golfscenario komt de werkloosheid in 2021 op 10 procent en krimpt het bbp met 6 procent in 2020 en 3 procent in 2021.²⁰ Dat betekent dat in 2021 de werkloosheid met 300 tot 700 duizend mensen hoger dreigt te worden dan voor de coronacrisis.

Flexwerkers, uitzendkrachten en zzp'ers zijn in het bijzonder hard geraakt. De bedrijfstakken handel, vervoer, horeca, zakelijke dienstverlening, en cultuur en recreatie hebben de grootste afnames in werkgelegenheid ervaren en de verwachtingen voor de komende maanden zijn niet optimistisch.

Figuur 2: Verwachte impact op sectorale werkgelegenheid in 2020²¹

Verhuur en overige zakelijke diensten*	zeer grote krimp
Horeca	
Cultuur, sport en recreatie	
Luchtvaart	
Sierteelt	
Detailhandel non-food	grote krimp
Metaal en technologische industrie	
Overige dienstverlening**	
Autohandel	
Personenvervoer over land	
Specialistische zakelijke diensten***	gemiddelde krimp
Groothandel	
Bouwnijverheid	
Overige industrie****	
Goederenvervoer	
Logistieke diensten	geen/kleine krimp
Chemische industrie	
Onderwijs	
Detailhandel food	
Financiële instellingen	
Informatie en communicatie	geen/kleine krimp
Voedings- en genotmiddelenindustrie	
Verhuur van en handel in onroerend goed	
Energie, water en afval	
Fruit- en groenteteelt	
Gezondheids- en welzijnszorg	groei
Openbaar bestuur	
Post en koeriers	

* betreft o.a. uitzendbureaus en reisbureaus.
 ** betreft o.a. persoonlijke dienstverlening (w.o. kappers en nagelstudio's) en levensbeschouwelijke en politieke organisaties.
 *** betreft o.a. reclamebureaus, architecten en accountantskantoren.
 **** betreft o.a. vervaardiging van diverse consumentengoederen (w.o. meubels) en reparatie/installatie machines en apparaten.

Ook op lange termijn zal er economische schade zijn van de coronacrisis. Menselijke vaardigheden, fysiek kapitaal, productieprocessen en netwerken zullen verloren gaan en de effecten hiervan zullen langdurig of zelfs permanent te merken zijn. Het CPB verwacht dat met name de productiviteit op lange termijn geraakt wordt en niet zal herstellen naar haar oude pad.²² Door extra te investeren behoudt Nederland niet alleen werkgelegenheid en bedrijvigheid op de korte termijn, maar zal op de langere termijn ook de arbeidsproductiviteit zich positiever ontwikkelen.

¹⁹ CBS. (2020). Verdere stijging werkloosheid in juli.

²⁰ Dicou, D., Suyker, W. (2020). Augustusraming 2020-2021. CPB.

²¹ UWV. (2020). Coronacrisis: impact op de werkgelegenheid verschilt per sector.

²² Elbourne, A., Adema, Y., Bettendorf, L., Kramer, B., Luginbuhl, R., Zulkarnain, A. (2020). Blijvende economische schade van de coronacrisis. CPB.

Adema, Y., van den Berge, W., Zulkarnain, A. (2020). Langdurige effecten van de coronacrisis voor de arbeidsmarkt. CPB.

Naast steunen nu ook investeren

De Nederlandse overheid heeft de economie snel en ruimhartig van steun voorzien. De belangrijkste maatregelen waren de tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor behoud van Werkgelegenheid (NOW), de Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandige Ondernemers (Tozo) en de Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL), die respectievelijk gericht waren op het ondersteunen van werkgevers om loon aan werknemers door te betalen, zelfstandigen een sociaal minimum inkomen garanderen en bedrijven in de problemen helpen met het betalen van hun vaste lasten betalen.

De NOW, Tozo en TVL worden, in aangepaste vorm, verlengd tot de zomer van 2021.²³ Hierbij is aangegeven dat deze in fases afgebouwd worden door de maatregelen steeds meer aan te scherpen en specifiek te maken. Dit betekent dat er voor een lange periode steun wordt geboden voor bestaande bedrijven en geldstromen, alhoewel in afnemende mate.

Hoewel weinigen betogen dat de steun helemaal moet stoppen, wordt er wel gewaarschuwd voor het te lang bevriezen van de bestaande situatie middels steunmaatregelen.²⁴ Zo schrijft het CPB: *“De NOW is een effectieve maatregel voor het behoud van werkgelegenheid op de korte termijn. Bij een langdurige schok neemt het werkgelegenheidseffect af en leidt verminderde reallocatie tot een lagere productiviteit”*.²⁵ Deze maatregelen hebben namelijk het gevaar om toekomst-loze bedrijven in stand te houden en werknemers van deze bedrijven te betalen om thuis te zitten. Noodzakelijke aanpassingen komen niet tot stand. Op een langere termijn betekent dit dat kapitaal en arbeid niet gaat naar de plekken waar het nodig is en dat is schadelijk zowel voor de mensen die de steun ontvangen als de rest van de economie.

Daarom pleit 70 procent van de Nederlandse economen ervoor om naast steun, ook vraagstimulering te doen en actief te investeren in nieuwe economische ontwikkelingen.²⁶ De investeringen helpen bij het creëren van nieuwe banen en bedrijfsmogelijkheden, en kunnen de productiviteitsontwikkeling verhogen.²⁷ Ook kan het richting bieden en onzekerheid wegnemen, waardoor mensen en bedrijven zelf ook weer meer uitgaven en investeringen durven te doen. De Nederlandse economen geven aan hierbij prioriteit te geven aan investeringen in duurzaamheid en sociale gelijkheid in plaats van productiviteit voorop te zetten.

Het kabinet neemt echter een andere keuze en heeft ervoor gekozen om een Nationaal Groeifonds van €20 miljard op te richten dat zich primair richt op het lange termijn verdienvermogen van Nederland.²⁸ Om werkgelegenheid op korte termijn te stimuleren halen zij zo'n €2 miljard geplande investeringen naar voren voor gehaald onder meer onderhoud aan spoor- en (water)wegen, (fiets)infrastructuur, woningbouw en verduurzaming van het Rijksvastgoed.

Alhoewel deze maatregelen nodig en wenselijk zijn, zijn zij niet genoeg. Het biedt geen antwoord op de roep van economen om nu de economie te stimuleren en de juiste richting op te helpen door te actief te investeren in groene en sociale werkgelegenheid.

²³ Wiebes, E., Hoekstra, W., Koolmees, W., Keijzer, M., Vijlbrief, H., & van 't Wout, S. (2020). Steun- en herstelpakket. Kamerbrief.

²⁴ ING Economisch Bureau. (2020). Het zekere voor het onzekere: Overheidsschuld staat verdere steun aan economie toe.

²⁵ Jongen, E., & Koning, P. (2020). Lessen voor de NOW. CPB.

²⁶ De Muijnck, S., Van Tilburg, R., & Lukkezen, J. (2020). Economen noemen sociale gelijkheid en duurzaamheid belangrijker dan productiviteit. ESB.

²⁷ Van Veldhuizen, S., Smid, B. (2020). Opties voor vraagstimulering. CPB. Mazzucato, M. (2013). The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths.

²⁸ Hoekstra, W. & Wiebes, E. (2020). Nationaal Groeifonds. Kamerbrief.

Ook 'coronabestendig' investeren is effectief

Begrotingsstimulansen lijken momenteel erg effectief te zijn, aangezien de werkloosheid aan het oplopen is en er ruim monetair beleid is. Bijkomend voordeel is dat de uitgaven extreem goedkoop gefinancierd kunnen worden.

Maar de corona-economie heeft ook unieke kenmerken die het doorrollen van extra overheidsbestedingen door de economie belemmeren.

Aan de aanbodzijde van de economie heeft het coronavirus vele productieketens in problemen gebracht. Dat geldt met name voor contact intensieve sectoren en internationale productieketens.²⁹

Extra vraag kan hier leiden tot prijsstijgingen en zo vooral de inflatie aanjagen in plaats van banen te creëren.

De overheid dient zich daarom te richten op investeringen in sectoren die momenteel niet van de grond komen, maar waar wel de benodigde arbeid voor beschikbaar is of georganiseerd kan worden met behulp van omscholingsprogramma's. Daarnaast is het belangrijk dat dit werk uitgevoerd kan worden binnen de geldende gezondheidsrichtlijnen en 'anderhalve meter bestendig' is.

Het sneeuwbaaleffect kan ook kleiner zijn doordat het coronavirus met veel onzekerheid omgeven is en dat mensen en bedrijven hierdoor nog voorzichtiger zullen handelen dan in andere crises.³⁰

Desondanks schat 67% van de Nederlandse economen in dat de multiplier in 2021 groter dan 1 zal zijn.³¹ Op basis van de recente literatuur schat De Ridder in dat de multiplier in Nederland momenteel tussen de 1 en 2,5 is.³²

²⁹ Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., & Werning, I. (2020). Macroeconomic Implications of COVID-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages? (No. w26918). National Bureau of Economic Research.

Farhi, E., & Baqaee, D. R. (2020). Supply and Demand in Disaggregated Keynesian Economies with an Application to the Covid-19 Crisis.

Brinca, P., Duarte, J. B., & Faria-e-Castro, M. (2020). Measuring Sectoral Supply and Demand Shocks during COVID-19. FRB St. Louis Working Paper, (2020-011).

³⁰ Stiglitz, J. E. (2020). Four priorities for Pandemic Relief Efforts. Roosevelt Institute.

³¹ De Muijnck, S., Van Tilburg, R., & Lukkezen, J. (2020). Economen noemen sociale gelijkheid en duurzaamheid belangrijker dan productiviteit. ESB.

³² De Ridder, M. (2020). Tijdens de coronacrisis hebben overheidsuitgaven veel effect op het bbp. ESB.

Investeer in een groene en sociale richting

Het is ook wenselijk dat de nieuwe banen toekomstbestendig zijn, dat ze voldoende productief zijn en passen in de richting die de economie opgaat. Nu laat de economische ontwikkeling zich niet voorspellen. Toch zijn er wel richtingaanwijzers. Zo hebben overheden wereldwijd afgesproken om de klimaatverandering te beperken tot onder de 2 graden Celsius. De Europese Unie wil in 2050 een geheel circulaire economie gerealiseerd hebben en Nederland heeft zich tot doel gesteld in 2030 daarmee halverwege te zijn. Ook zijn er doelstellingen om de sociale ongelijkheid en polarisatie tegen te gaan.

Met het huidige Klimaatakkoord wordt het in de Klimaatwet vastgelegde streefdoel van 49% reductie van broeikasgassenuitstoot naar verwachting niet gehaald.³³ Ook met het meer circulair maken van de economie is nog een lange weg te gaan. Nederland is nu slechts 24% circulair.³⁴ Op sociaal gebied leidt de coronacrisis tot toenemende ongelijkheid. Deze heeft namelijk met name negatieve gevolgen voor Nederlanders met een zwakke sociaaleconomische positie, migratieachtergrond en/of levend in een eenoudergezin.³⁵ Dat terwijl de economische groei de laatste jaren grote delen van de bevolking al niet of nauwelijks heeft bereikt. Daardoor is een tweedeling ontstaan tussen 'winnaars' (hoogopgeleid, hoog inkomen en vermogen, gezond en gelukkig) en 'verliezers' (laagopgeleid, laag inkomen en vermogen, ongezond en ongelukkig, ook wel het 'precariaat' genoemd).³⁶

Dit is ook vanuit puur economisch oogpunt verontrustend.³⁷ De economische kosten van ongelijkheid zijn aanzienlijk en de kosten van klimaatverandering zijn ook vele malen hoger dan de kosten van het voorkomen daarvan. Klimaatwetenschappers waarschuwen dat de klok tikt. We kunnen het ons daarom niet veroorloven groene en sociale investeringen uit te stellen tot na de coronacrisis.³⁸

De maatschappelijke uitdagingen bieden ook volop kansen om te investeren. De Europese Commissie kwam vorig jaar met een schatting de benodigde hoeveelheid investeringen om haar klimaatdoelen te halen, ook wel de *Green Investment Gap* genoemd. De schatting was dat er jaarlijks €260 miljard meer geïnvesteerd moet worden in de Europese Unie om de streefdoelen voor 2030 te halen.³⁹ Mede om die reden is vastgesteld dat 30% van het nieuwe EU-budget, inclusief de coronasteun, gericht zal zijn op het realiseren van de *Green Deal*.

Nederland dreigt de boot te missen. In de ons omringende landen zijn de afgelopen maanden ambitieuze groene plannen gepresenteerd. Zo hebben Duitsland en Frankrijk, als onderdeel van veel grotere investeringspakketten, groene investeringen aangekondigd van respectievelijk €50 en €30 miljard.⁴⁰ Daarbij vergeleken vallen de nu aangekondigde Nederlandse investeringen in het niet.

³³ PBL. (2019). Het Klimaatakkoord: effecten en aandachtspunten.

³⁴ Circle Economy. (2020). The Circularity Gap report. The Netherlands. Closing the Circularity Gap in the Netherlands.

³⁵ SCP. (2020). Zicht op de samenleving in coronatijd.

³⁶ Heijne, S. & Noten, H. (2020). Fantoomgroei: Waarom we steeds harder werken voor steeds minder. Badir, M. (2018). Besteedbaar inkomen van huishoudens staat al bijna veertig jaar vrijwel stil. RaboResearch Economisch Onderzoek. Sandbu, M. (2020). The Economics of Belonging. Lonergan, E., & Blyth, M. (2020). Angrynomics. SCP. (2014). Verschil in Nederland. SCP. (2016). De toekomst tegemoet.

³⁷ Hepburn, C., O'Callaghan, B., Stern, N., Stiglitz, J., & Zenghelis, D. (2020). Will COVID-19 fiscal recovery packages accelerate or retard progress on climate change?. Oxford Review of Economic Policy, 36. Wilkinson, R., & Pickett, K. (2009). The spirit level: Why more equal societies almost always do better.

³⁸ PBL. (2020). Van coronacrisis naar duurzaam herstel.

³⁹ European Commission. (2019). United in delivering the Energy Union and Climate Action - Setting the foundations for a successful clean energy transition.

⁴⁰ Bundesfinanzministerium. (2020). Emerging from the crisis with full strength. Euronews. (2020). Coronavirus: France unveils 'historic' €100 billion stimulus plan to kickstart sick economy.

Wat zijn nu slimme investeringen?

Om te verkennen hoe een slim investeringsprogramma eruit zou kunnen zien, hebben we een inventarisatie gemaakt van mogelijke groene maatregelen en ingeschat wat hun effecten zouden zijn. Zo wordt duidelijk wat slimme maatregelen zouden kunnen zijn voor een investeringspakket, met de meeste positieve gevolgen voor de werkgelegenheid, duurzaamheid, sociale gelijkheid en productiviteit.

De lijst met maatregelen is gebaseerd op verschillende rapporten en voorstellen om de Nederlandse economie te verduurzamen.⁴¹ Hierbij hebben wij gekeken welke maatregelen van voldoende omvang zijn en een investering betreft. Zo is het een overzicht van de relevante opties voor een groen investeringsprogramma. Een vergelijkbare analyse zou kunnen worden gedaan voor andere beleidsterreinen zoals de zorg en het onderwijs. Deze lijst bevat daarmee niet alle relevante mogelijke investeringen die de overheid zou kunnen doen. Het doel van deze analyse is slechts het in kaart brengen welke groene investeringen verstandig kunnen zijn

Elke maatregel is beoordeeld op de volgende zes criteria:

- **Werkgelegenheid:** De maatregel draagt bij aan het creëren of behouden van banen in komende jaren.
- **Duurzaamheid:** De maatregel draagt bij aan het oplossen van duurzaamheidsproblemen als klimaatverandering, lucht- en waterkwaliteit, grondstofgebruik en biodiversiteit.
- **Sociale gelijkheid:** De maatregel draagt aan bij het vergroten van de sociale gelijkheid in de Nederlandse samenleving.
- **Productiviteit:** De maatregel draagt bij aan de productiviteit van de Nederlandse economie op de lange termijn.
- **1,5 meter bestendig:** De maatregel kan worden uitgevoerd met behoud van de benodigde fysieke afstand wegens het coronavirus.
- **Tijdigheid:** De maatregel is op korte termijn praktisch en juridisch uitvoerbaar.

Voor elk geval is aangegeven of de maatregel niet, matig, of volledig aan het criterium voldoet. Dat is weergegeven met respectievelijk de kleuren oranje, geel en groen, en getallen 1, 2 en 3.

Bij veel van de maatregelen is de specifieke uitvoering van groot belang voor wat de effecten zullen zijn. Zo hangt het effect op sociale gelijkheid van wind op zee bijvoorbeeld af van hoe dit georganiseerd wordt. Als burgers vertegenwoordigd worden in coöperaties om hun zo mee te laten profiteren van publieke investeringen, zal dit positiever zijn voor sociale gelijkheid dan wanneer de publieke investeringen enkel ten goede komen aan een klein aantal energiebedrijven. De precieze uitwerking van de hieronder besproken opties is dus van belang. De planbureaus adviseren om hierbij brede welvaart als integrerend kader te hanteren en hierbij synergiekansen te benutten tussen korte en lange termijn doelen.⁴²

⁴¹Krebel, L., Stirling, A., van Lerven, F., Arnold, S. (2020). Building a Green Stimulus for Covid-19. New Economics Foundation. Hepburn, C., O'Callaghan, B., Stern, N., Stiglitz, J., & Zenghelis, D. (2020). Will COVID-19 fiscal recovery packages accelerate or retard progress on climate change?. Oxford Review of Economic Policy, 36. Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'. Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland. CE Delft. (2020). Voorstellen voor de klimaateconomie: Doorrekening Bereikbaarheidspakket voor Milieudefensie. SEO. (2020). Economisch beleid na de noodmaatregelen. Rijksoverheid. (2020). Brede maatschappelijke heroverwegingen. TNO. (2019). Verkenning werkgelegenheidseffecten van klimaatmaatregelen. CPB & PBL. (2020). Kansrijk mobiliteitsbeleid 2020. CPB. (2020). Kansrijk woonbeleid. SER. (2018). Energietransitie en werkgelegenheid: Kansen voor een duurzame toekomst.

⁴² SCP, PBL & CPB. (2020). Aandachtspunten voor een herstelbeleid: Briefadvies Covid-19 Overleg Planbureaus. PBL. (2020). Van coronacrisis naar duurzaam herstel. SCP. (2019). Samen zijn we sterk.

Maatregel	Sector	Werkgelegenheid	Duurzaamheid	Sociale gelijkheid	Productiviteit	1,5 Meter Bestendig	Tijdigheid
Betaald omscholingsprogramma richting groene banen	Overig	3	3	3	3	3	3
Investeren in OV	Mobiliteit	3	3	3	2	3	2
Investeren in groen in de stad	Landbouw en landgebruik	3	3	3	1	3	3
Investeren in verduurzaming maatschappelijk vastgoed	Gebouwde omgeving	3	3	3	1	3	3
Verbeteren van fietsinfrastructuur en stimuleren van de vraag	Mobiliteit	3	3	3	1	3	3
Terugsluizen verhuurdersheffing ten behoeve van verduurzaming	Gebouwde omgeving	3	3	3	1	2	3
Verruimen subsidieregeling verduurzaming gebouwen	Gebouwde omgeving	3	3	3	1	2	3
Opschalen Versnelde Klimaatinvesteringen Industrie (VEKI)	Industrie	3	3	2	3	3	3
Industriële elektrificatie	Industrie	3	3	2	3	3	2
Investeren in duurzaam onderhoud spoor-, weg- en waterinfrastructuur	Mobiliteit	3	3	2	2	3	3
Opschalen subsidie duurzame energie (SDE++)	Elektriciteit	3	3	2	2	3	3
Stimuleren verduurzaming binnenvaart	Mobiliteit	3	3	2	2	3	3
Stimuleren gebruik CO2 en restwarmte in de glastuinbouw	Industrie	3	3	2	2	3	2
Investeren warmtenetten, waterstofnetten en CO2-netten	Gebouwde omgeving	3	3	2	2	3	2
Opschalen en versnellen Deltaprogramma	Landbouw en landgebruik	3	3	2	1	3	2
Opschalen investeringen in biodiversiteit en duurzaam bosbeheer	Landbouw en landgebruik	3	3	2	1	3	3
Investeren in verduurzaming rijksvastgoed	Gebouwde omgeving	3	3	2	1	3	3
Investeren in CCS-infrastructuur	Industrie	3	3	2	2	3	2
Investeren in robuustheid rivieren en vaarwegen	Landbouw en landgebruik	3	3	2	1	3	2
Investeren voor klimaatadaptatie	Landbouw en landgebruik	3	3	2	1	3	3
Uitbreiden en versterken breedband	Elektriciteit	3	2	3	2	2	3
Versnellen en opschalen laadinfrastructuur elektrische voertuigen	Mobiliteit	3	3	1	2	3	3
Investeren in (emissieloze) schepen en maritieme infrastructuur	Mobiliteit	3	2	2	2	3	3
Investeren in (tijdelijke) woningbouw	Gebouwde omgeving	3	1	3	1	3	2
Investeren in groene startups en bedrijven	Overig	2	3	2	3	3	3
Verzwaren en verslimmen van de elektriciteitsinfrastructuur	Elektriciteit	2	3	2	3	3	2
Stimuleren omschakeling naar duurzame landbouw	Landbouw en landgebruik	2	3	2	2	3	3
Investeren in omschakeling naar waterstof	Industrie	2	3	2	2	3	2
Opschalen wind op zee	Elektriciteit	2	3	2	2	3	1
Opschalen productie en gebruik synthetische kerosine	Mobiliteit	2	2	2	2	3	2
Opschalen onderzoek en innovatie in duurzaamheid	Overig	1	3	2	3	3	3
Investeren in recyclingtechnologie	Overig	1	3	2	2	3	3
Stimuleren van de vraag naar elektrische auto's	Mobiliteit	1	3	1	1	3	3

Hier onder worden de maatregelen kort besproken, gegroepeerd per sector.

Elektriciteit

Opschalen subsidie duurzame energie. Een kern onderdeel van het verduurzamen van de economie is de energietransitie van vervuilende fossiele brandstoffen naar schone hernieuwbare energiebronnen. De belangrijkste bestaande maatregel hiervoor is de subsidieregeling *Stimulering Duurzame Energietransitie (SDE++)*. Deze regeling biedt bedrijven en non-profit instellingen subsidie om hernieuwbare energie te produceren of CO₂-reducerende technieken toe te passen.⁴³ Momenteel is een budget van €5 miljard beschikbaar voor deze subsidieregeling. Om de omschakeling naar duurzame energie te versnellen zou dit budget vergroot kunnen worden en de regeling verlengd kunnen worden.⁴⁴ Naar verwachting zal dit bijdragen aan het snel genereren van groene banen. Het effect op sociale gelijkheid lijkt gering, tenzij dit zich vertaalt in lagere (of minder hoge) energiekosten.

Uitbreiden en versterken breedband. Vanwege de coronacrisis werken meer mensen vanuit huis, gaat steeds meer digitaal en dit zal permanente gevolgen hebben. Om de digitalisering van de samenleving verder mogelijk te maken en te faciliteren zou de overheid extra kunnen investeren in breedband. Het aanleggen van breedband levert waarschijnlijk relatief veel extra banen op verspreid door het hele land. De digitale verbinding zal verbeteren voor zowel armere als rijkere burgers. De bijdrage aan de verduurzaming van de economie is meer indirect, aangezien het milieuvriendelijk gedrag kan stimuleren door thuiswerken te aantrekkelijker te maken en daarmee vervuiling door reizen kan verminderen.⁴⁵

Investeren in elektriciteitsinfrastructuur. Een belangrijk aspect van de energietransitie is dat er meer schone elektrische energie wordt gebruikt en minder energie uit fossiele brandstoffen. Om dit waar te kunnen maken dient de elektriciteitsinfrastructuur verzaamd te worden.⁴⁶ Daarnaast kan de energie-efficiëntie verhoogd worden door het verder ontwikkelen en gebruiken van *smart grids* en *demand side response*.⁴⁷ Alhoewel de maatregelen positief zullen bijdragen aan duurzaamheid en productiviteit, zullen ze waarschijnlijk niet snel veel banen creëren en weinig bijdragen aan sociale gelijkheid.

Opschalen wind op zee. Wind op zee is een belangrijke optie voor energie opwekking voor Nederland.⁴⁸ Het Noordzeeakkoord tussen de overheid, energiebedrijven, vissers en ngo's legt afspraken vast over onder andere wind op zee.⁴⁹ Voor de uitvoering van het akkoord heeft de overheid €200 miljoen beschikbaar gesteld tot en met 2030. Dit geld gaat voornamelijk naar het herstructureren en verduurzamen van de visserij en maar €12 miljoen is beschikbaar voor het aanleggen van de windparken. Windparken worden steeds meer aangelegd op commerciële wijze zonder subsidie.⁵⁰ Momenteel liggen er plannen om in de komende tien jaar 6 grote windparken op zee te bouwen en hiermee zo'n 40% van de Nederlandse elektriciteitsvraag te kunnen bedienen in 2030. Er zou verder onderzocht kunnen worden of er meer windparken op zee gebouwd kunnen worden (door commerciële bedrijven, publieke organisaties en/of coöperaties). Zoals hierboven besproken is de uitvoering cruciaal voor de sociale effecten. Alhoewel dit groene banen zal opleveren zal de uitvoering hiervan traag zijn omdat het bouwen van windparken veel onderzoek en planning vereist.

⁴³ Van der Welle, A., Cleijne, H., & Lensink, S. (2020). Conceptadvies SDE++ 2021 Algemeen. TNO, DNV GL, & PBL.

⁴⁴ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'.

⁴⁵ Krebel, L., Stirling, A., van Lerven, F., Arnold, S. (2020). Building a Green Stimulus for Covid-19. New Economics Foundation.

⁴⁶ Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland.

⁴⁷ TNO. (2020). Sustainable Self-supporting Urban Smart Grid.

⁴⁸ Sijtsma, L., Noothout, P., & Lensink, S. (2020). Conceptadvies SDE++ 2021 Elektrificatie van Offshore Productieplatformen. Guidehouse & PBL.

⁴⁹ Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving. (2020). Het Akkoord voor de Noordzee.

⁵⁰ Rijksoverheid. (2020). Shell en Eneco bouwen derde windpark op zee zonder subsidie.

Mobiliteit

Versnellen en opschalen aanleg laadinfrastructuur voor elektrische voertuigen. Een belangrijke voorwaarde om als Nederland over te kunnen stappen naar elektrische voertuigen is de aanwezigheid van een goede laadinfrastructuur.⁵¹ Momenteel ligt er een Nationale Agenda Laadinfrastructuur met samenwerkingsregio's om gemeenten te ondersteunen bij het creëren van een voldoende dekkende laadinfrastructuur.⁵² Naar schatting zijn er in 2030 1,7 miljoen laadpunten nodig om alle (elektrische) auto's in Nederland te voorzien. De overheid zou kunnen investeren in de aanleg van de laadinfrastructuur door deze te versnellen en/of op te schalen. Dit zal naar verwachting relatief snel veel groene banen opleveren. Op lange termijn zullen de meeste Nederlanders hiervan profiteren, maar op korte termijn zijn het vooral rijkere burgers die hier profijt van zullen hebben omdat zij het zijn die zich nu elektrische auto's kunnen permitteren.

Investeren in duurzaam onderhoud spoor-, weg- en waterinfrastructuur. Op veel plekken is onderhoud nodig aan de spoor-, weg- en waterinfrastructuur. Daarbij is het ook relevant om dit onderhoud op een toekomstbestendige wijze te doen die rekening houdt met klimaatadaptatie, uitstootreductie en circulariteit.⁵³ Dit kan op korte termijn extra groene werkgelegenheid opleveren. Sociale gelijkheid zal weinig worden beïnvloed door deze maatregel.

Stimuleren van verduurzaming van de binnenvaart. Net als andere vormen van vervoer staat de binnenvaart voor de uitdaging om te verduurzamen en van fossiele brandstoffen over te stappen naar waterstof of elektriciteit. Momenteel wordt er een netwerk van vulpunten (ook wel Clean Energy Hubs) gecreëerd met het Programma Goederenvervoercorridors. Daarbij ligt de focus voorlopig op vloeibaar aardgas.⁵⁴ Het stimuleren van de verduurzaming van de binnenvaart levert waarschijnlijk relatief snel groene banen op.

Investeren in OV. Er is minder vervuiling wanneer mensen met het openbaar vervoer reizen dan dat zij in hun eigen auto of met het vliegtuig reizen. Daarom zijn er verschillende partijen en organisaties die pleiten voor meer investeringen in het openbaar vervoer.⁵⁵ Dit kan gedaan worden door bestaande plannen uit de Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) versneld uit te voeren.⁵⁶ Mogelijke grote investeringen zijn lightrailverbindingen, de Lelylijn, de Amsterdamse Noord-Zuidlijn doortrekken naar Schiphol, en OV-spoorverbindingen met buurlanden (zoals een Intercity naar Berlijn en de *Wunderline*). Alhoewel sommige bestaande plannen relatief snel uitgevoerd kunnen worden, zullen met name de grote investeringen tijd kosten om te realiseren. Wanneer de plannen tot uitvoering gebracht kunnen worden zullen zij relatief veel groene banen creëren die bijdragen aan de bereikbaarheid van plekken in Nederland en mogelijk ook het buitenland. De sociale effecten hangen sterk af van welke investeringen in het openbaar vervoer gekozen worden, maar over het algemeen komen ze ten goede van sociale gelijkheid.

Investeren in (emissieloze) schepen en maritieme infrastructuur. De sectororganisatie Nederland Maritiem Land deed eind april een oproep aan de overheid om te investeren in het verduurzamen van de maritieme sector.⁵⁷ Hierbij gaat het om het ontwikkelen en vervolgens toepassen van alternatieve vormen van aandrijving. Dit zal waarschijnlijk op korte termijn werkgelegenheid opleveren die tot op zekere hoogte bijdraagt aan verduurzaming.

Verbeteren van fietsinfrastructuur en stimuleren van de vraag. Nederland is het land van de fiets en mag hier trots op zijn. Niet alleen is het een voor iedereen toegankelijke, gezonde en prettige manier van reizen, het veroorzaakt ook geen uitstoot. Om fietsen nog meer te stimuleren

⁵¹ Rijksoverheid. (2020). BMH 12: Toekomstbestendige mobiliteit.

⁵² Rijksoverheid. (2019). Nationale Agenda Laadinfrastructuur.

⁵³ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'.

⁵⁴ Programma Goederenvervoercorridors. (2017). Actieplan.

⁵⁵ Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland. CE Delft. (2020). Voorstellen voor de Klimaateconomie: Doorrekening Bereikbaarheidspakket voor Milieudefensie.

⁵⁶ CPB & PBL. (2020). Kansrijk mobiliteitsbeleid 2020.

⁵⁷ Nederland Maritiem Land. (2020). Herstelplan maritieme sector: duurzaam verschil maken.

zou de overheid kunnen investeren in de fietsinfrastructuur (aanleg en onderhoud van fietspaden in en buiten steden) en/of de vraag naar (elektrische) fietsen subsidiëren.⁵⁸ Dit levert waarschijnlijk snel groene en sociale banen op.

Investeren in opschaling productie en gebruik synthetische kerosine. De luchtvaart veroorzaakt veel vervuiling.⁵⁹ Een manier om luchtvaart te verduurzamen zou kunnen zijn om synthetische kerosine te gebruiken. Alhoewel synthetische kerosine duurzamer is dan fossiele kerosine is het nog steeds vervuilend, ook ten opzichte van elektrische motoren.⁶⁰ Elektrisch vliegen lijkt echter voorlopig nog niet mogelijk op grote schaal. De technische mogelijkheden om vliegen duurzaam te maken lijken daarmee beperkter en nog meer in de onderzoeksfase te zitten dan bij andere vervoermiddelen. Investeren in de productie en/of gebruik van synthetische kerosine heeft geen groot effect op groene werkgelegenheid op korte termijn.

Stimuleren van de vraag naar elektrische auto's. Om het gebruik van fossiele brandstoffen terug te brengen stimuleert de overheid de vraag naar elektrische auto's. Dit wordt gedaan door fiscale maatregelen voor particulieren en bedrijven. Voor particulieren is er korting op de bijtelling en de Subsidieregeling Elektrische Personenauto's Particulieren (SEPP) met €17 miljoen budget. Bedrijven kunnen gebruik maken van onder andere de milieu-investeringsaftrek (MIA), Belasting van Personenauto's en Motorrijwielen (BPM) vrijstelling en de motorrijtuigenbelasting (MRB) vrijstelling. Deze subsidiemaatregelen zouden vergroot en verlengd kunnen worden.⁶¹ Daarnaast zouden woon-werkvergoedingen aangepast kunnen worden om de vraag naar elektrische auto's meer te stimuleren. Elektrische voertuigen zijn aanzienlijk duurzamer dan benzine en dieselveertuigen.⁶² Aangezien de elektrische auto's voornamelijk worden geïmporteerd uit het buitenland levert deze maatregelen echter weinig werkgelegenheid op. Daarnaast zijn de verdelingseffecten van deze maatregelen bekritiseerd omdat zij voornamelijk rijkere burgers financieel helpen.

Industrie

Opschalen Versnelde Klimaatinvesteringen Industrie (VEKI). De industrie is verantwoordelijk voor een aanzienlijk deel van de uitstoot in Nederland maar er zijn verschillende technische mogelijkheden om deze uitstoot terug te dringen.⁶³ Om deze reden heeft de overheid de subsidiemaatregel 'Versnelde Klimaatinvesteringen Industrie' (VEKI) ingevoerd. Deze regeling heeft momenteel een budget van €28 miljoen en wordt gebruikt voor onder andere energiebesparing van productieprocessen. Om vervuiling verder terug te dringen zou de overheid de maatregel kunnen opschalen en/of verlengen. Dit zal waarschijnlijk relatief snel banen opleveren die zowel bijdragen aan de duurzaamheid als de productiviteit van Nederland.

Industriële elektrificatie. Een belangrijk aspect van de industrie verduurzamen is de elektrificatie van productieprocessen.⁶⁴ Ondanks dat industriële elektrificatie officieel onder een aantal maatregelen valt (zoals de SDE++), lijkt dit onvoldoende te zijn om het echt van de grond te krijgen. Om hiermee vooruitgang te boeken zou de overheid hier specifieke investeringen in kunnen doen. Ook dit zal waarschijnlijk tijdig werkgelegenheid bieden die bijdraagt aan duurzaamheid en productiviteit.

⁵⁸ Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland. CPB & PBL. (2020). Kansrijk mobiliteitsbeleid 2020.

⁵⁹ PBL. (2020). Parijsakkoord en luchtvaart: Mogelijke gevolgen van het Parijse klimaatakkoord voor de omvang van de luchtvaart via Nederland.

⁶⁰ PBL. (2020). Beschikbaarheid en toepassingsmogelijkheden van duurzame biomassa. CPB & PBL. (2020). Kansrijk mobiliteitsbeleid 2020.

⁶¹ CPB & PBL. (2020). Kansrijk mobiliteitsbeleid 2020.

⁶² TNO. (2018). Real-world fuel consumption of passenger cars based on monitoring of Dutch fuel pass data 2017. TNO. (2015). Energie- en milieu-aspecten van elektrische personenvoertuigen.

⁶³ TNO. (2020). Naar een CO₂-neutrale industrie.

⁶⁴ TNO. (2020). Elektrificatie nodig voor CO₂-neutrale industrie.

Stimuleren van het gebruik van restwarmte. Bij industriële en IT processen wordt veel warmte opgewekt en vaak kunnen bedrijven deze niet benutten en is er sprake van restwarmte. Deze restwarmte zou echter ook ingezet kunnen worden om de industrie, woningen of de glastuinbouw te verwarmen en hiermee de uitstoot te verminderen.⁶⁵ De overheid kan investeren in infrastructuur die dit op grote schaal mogelijk maakt. Dit levert waarschijnlijk op korte termijn groene werkgelegenheid op.

Investeren in omschakeling naar waterstof. Verschillende landen, in het bijzonder Duitsland en Frankrijk, zetten momenteel in op het verder ontwikkelen van waterstoftechnieken. Voor sommige productieprocessen is elektrische energie niet bruikbaar. Waterstof biedt daarmee een oplossing om de industrie om verder te verduurzamen en kan Nederland in het bijzonder helpen om af te stappen van het gas (uit zowel Groningen als uit het buitenland).⁶⁶ Waterstof investeringen zullen waarschijnlijk niet direct veel werkgelegenheid opleveren maar op den duur kan het een bron worden van groene banen.

Investeren in de aanleg van CCS-infrastructuur. Als het niet lukt om CO₂ uitstoot te voorkomen bij productieprocessen is er de optie om het af te vangen en op te slaan, in het Engels *carbon capture and storage* (CCS), zodat het alsnog niet in de atmosfeer komt.⁶⁷ In de uitvoering zitten echter veel uitdagingen omdat het veilig dient te zijn maar nog veel risico's en onzekerheden kent en relatief duur is. Hierin investeren zal daarom waarschijnlijk niet direct veel werkgelegenheid opleveren, maar wel helpen bij het vergroenen van de economie.

Gebouwde omgeving

Terugsluizen verhuurdersheffing ten behoeve van verduurzaming. Een belangrijk aspect van de verduurzaming van de Nederlandse samenleving is het energie verbruik in gebouwen terugdringen. Een manier op dit te doen zou zijn het terugsluizen van (een deel van) de verhuurdersheffing naar woningbouwcorporaties met als eis dat zij het investeren in het verduurzamen van hun woningen.⁶⁸ Deze maatregelen zal waarschijnlijk relatief snel groene banen opleveren, alhoewel een uitdaging bij de uitvoering zal zijn om fysieke afstand te bewaren. Zo kan verduurzaming bereikt worden zonder extra lasten voor mensen met lagere inkomens.

Investeren warmtenetten, waterstofnetten en CO₂-netten. De overheid zou de Nederlandse samenleving kunnen verduurzamen door te investeren in verschillende soorten netwerken. Warmtenetten en CO₂-netten kunnen met ondergrondse netwerken het energieverbruik voor het verwarmen van woningen (en de glastuinbouw zoals hierboven besproken) verminderen.⁶⁹ Waterstofnetten faciliteren het overstappen van gas op waterstof. Investeren in deze netten levert waarschijnlijk relatief veel werkgelegenheid op maar de uitdaging zal zijn om dit snel te realiseren.

Investeren in verduurzaming van rijksvastgoed. Net als andere gebouwen, moet het rijksvastgoed ook verduurzaam worden. In de kamerbrief over het steun en herstelpakket van 28 augustus 2020 liet het kabinet weten dat het van plan is om hier extra in te investeren.⁷⁰ Deze investeringen leveren waarschijnlijk snel groene banen op.

Investeren in verduurzaming maatschappelijk vastgoed. Naast de gebouwen van de rijksoverheid, zijn er veel maatschappelijke gebouwen, zoals scholen en ziekenhuizen, die aan

⁶⁵ Muller, M. & Lensink, S. (2020). Conceptadvies SDE++ benutting restwarmte uit industrie of datacenters. PBL. TNO. (2020). Warmtehuishouding industrie verduurzamen.

⁶⁶ TNO. (2019). Van grijze en blauwe naar groene waterstof.

⁶⁷ TNO. (2020). CO₂-uitstoot terugdringen door afvang, gebruik en opslag.

⁶⁸ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'.

⁶⁹ TNO. (2020). Warmtenet van de toekomst: Duurzaam, flexibel, betaalbaar. Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland.

⁷⁰ Wiebes, E., Hoekstra, W., Koolmees, W., Keijzer, M., Vijlbrief, H., & van 't Wout, S. (2020). Steun- en herstelpakket. Kamerbrief.

onderhoud toe zijn en verduurzaamd dienen te worden. Dit kan mogelijk gedaan worden door een speciaal fonds hiervoor op te stellen of door maatschappelijke organisaties zelf hier meer financiële middelen voor te bieden.⁷¹ Ook deze investeringen leveren waarschijnlijk snel groene en sociale banen op.

Verruimen subsidieregeling verduurzaming gebouwen (ISDE). Het verduurzamen van de eigen woning is nog steeds vaak financieel onaantrekkelijk. De overheid kan meer doen om te zorgen dat verduurzaming niet leidt tot hogere woonlasten.⁷² De investeringssubsidie duurzame energie (ISDE) komt huiseigenaren en bedrijven tegemoet als zij investeren in zonneboilers, warmtepompen en vanaf 2021 ook isolatie. Door de regeling te verruimen kan de overheid op korte termijn groene werkgelegenheid genereren. Net als bij het terugsluizen van de verhuurdersheffing dient bij de uitvoering aandacht te zijn voor het behouden van fysieke afstand. De sociale effecten hangen af van de uitvoering. Hierbij is het dus cruciaal dat de subsidieregeling zo wordt vormgegeven dat deze niet alleen ten goede komt van hoogopgeleide en rijke burgers.

Investeren in (tijdelijke) woningbouw. Op veel plekken in Nederland is er een woningtekort. Om dit probleem op te lossen zou de overheid gerichte (tijdelijke) woningbouw kunnen stimuleren of zelf de regie nemen doormiddel van een woningbouwfonds.⁷³ Alhoewel investeren in woningbouw veel werkgelegenheid kan opleveren is het een uitdaging om dit tijdig te realiseren. Extra woningen bouwen zal bijdragen aan de verduurzaming van de Nederlandse samenleving doordat het relatief energiezuinige woningen betreft.

Landbouw en landgebruik

Investeren in groen in de stad. Groen in de stad betreft meestal parken en bomen, maar in de laatste jaren worden nieuwe vormen steeds populairder, zoals daktuinen en verticale tuinen. Volgens Wageningen University & Research verminderden investeringen in groen in de stad de kans op wateroverlast, verkoelt het de stad in de zomer, draagt het bij aan de biodiversiteit en daarnaast ook aan de gezondheid en het welzijn van omwonenden, sociale cohesie, grondwaarden van omliggende gebouwen, en een beter vestigingsklimaat voor bedrijven.⁷⁴ Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het doen van dergelijke investeringen en er zijn al meerdere voorbeelden van zulke projecten zoals het Rondje Stadseiland in Utrecht⁷⁵, het Knowledge Mile Park in Amsterdam⁷⁶, en de Verticale stadslandbouw De Schilde in Den Haag⁷⁷. En er zijn ook voorbeelden van lokale initiatieven zoals de Utrechtse Kersentuin⁷⁸ of de Buurtmoestuin Trompenburg in Amsterdam⁷⁹. De overheid zou gemeentes meer middelen kunnen bieden voor de aanleg en het onderhoud van groen in de stad. Zulke investeringen zullen op korte termijn bijdragen aan werkgelegenheid, sociale gelijkheid (de voordelen van groen zijn niet langer voorbehouden aan mensen met een eigen tuin) en duurzaamheid.

Opschalen investeringen in biodiversiteit en duurzaam bosbeheer. Een van de belangrijkste ecologische problemen is het verlies van biodiversiteit. Het Natuurnetwerk Nederland richt zich op het onderhouden en verbeteren van ecologische structuur en biodiversiteit. De provincies zijn verantwoordelijk voor de uitvoering en ontvangen jaarlijks zo'n €100 miljoen om het natuurbeleid

⁷¹ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'.

⁷² PBL. (2020). Woonlastenneutraal koopwoningen verduurzamen: Verkenning van de effecten van beleids- en financieringsinstrumenten.

⁷³ CPB. (2020). Kansrijk woonbeleid. Rijksoverheid. (2020). BMH 7: Ruimte voor wonen.

⁷⁴ Stuiver, M., Spijker, J., De Vries, J., Snep, R., & Jacobs, C. (2020). Zeven redenen om te investeren in een groene stad.

WUR. Van Dinther, D., Weijers, E., et al. (2016). Designing green and blue infrastructure to support healthy urban living. TO2 Federatie.

⁷⁵ <https://naturvation.eu/nbs/utrecht/city-island-park-tour>

⁷⁶ <https://degezondestad.org/projecten/21/knowledge-mile-park>

⁷⁷ <https://naturvation.eu/nbs/hague/vertical-urban-agriculture-de-schilde>

⁷⁸ <https://kersentuin.nl>

⁷⁹ <https://www.bottom-up-city.com/trompenburg/>

te financieren. Dit bedrag kan verhoogd worden om ambitieuzer natuurbeleid te financieren. Een belangrijk element van de biodiversiteit in Nederland zijn haar bossen en daarom zijn additionele investeringen specifiek in duurzaam bosbeheer een mogelijkheid. Het huidige plan, vastgelegd in de Bossenstrategie, is om netto 37.000 hectare, 10 procent, extra bos aan te leggen. Verschillende natuurorganisaties beargumenteren echter dat er meer gedaan moet worden, minder bos gekapt moet worden en meer geplant.⁸⁰ Dit kan gerealiseerd worden door additionele investeringen in het planten van bossen. Deze investeringen zullen snel veel groene banen opleveren.

Opschalen en versnellen Deltaprogramma. De Nederlandse dijken en Deltawerken zijn cruciaal voor Nederland. Ook voor de toekomst is waterveiligheid belangrijk voornamelijk gezien de komende zeespiegelstijging. De overheid heeft daarom het Deltaprogramma opgericht dat jaarlijks zo'n €1,25 miljard beschikbaar heeft om Nederland te beschermen tegen overstromingen en te zorgen voor voldoende zoetwater.⁸¹ Deze middelen kunnen worden vergroot om ambitieuzere maatregelen te realiseren. Het tijdig uitvoeren van deze maatregel kan vanwege planning en vergunningen een uitdaging vormen maar wanneer gerealiseerd zal het gepaard gaan met het creëren van groene banen.

Stimuleren omschakeling naar duurzame landbouw. Nederland is, ondanks haar kleine oppervlakte, een van de grootste landbouwexporteurs van de wereld. De uitdaging is om dit op een duurzame wijze te doen zodat de (lucht)vervuiling beperkt blijft. Daarom zijn er verschillende initiatieven en beleidsopgingen om de landbouw te verduurzamen. In Nederland heeft de stikstof discussie veel aandacht gekregen en op Europees niveau waren de 'Common Agricultural Policy' en 'Farm to Fork'-strategie, gericht op het verminderen van gebruik van pesticiden, kunstmest en antibiotica evenals minder voedselverspilling in het productieproces, onderwerp van discussie.⁸² De overheid zou extra kunnen investeren in de omschakeling naar duurzame landbouw door bijvoorbeeld boeren in problemen hierbij te helpen en slim bodem- en bosbeheer op landbouwgronden te stimuleren.⁸³ Deze investeringen zullen bijdragen aan het verduurzamen van de Nederlandse economie, maar het effect op werkgelegenheid en sociale gelijkheid lijkt minder sterk.

Investeren in robuustheid rivieren en vaarwegen. Scheepvaartactiviteiten zijn niet alleen afhankelijk van de juiste infrastructuur en waterwegen, maar ook van de hoeveelheid water. In de afgelopen jaren hebben rivieren en vaarwegen als gevolg van klimaatverandering te maken gehad met afnemende waterstanden en daarmee is hun capaciteit afgenomen, wat resulteert in hogere prijzen voor transport.⁸⁴ Investeren in waterretentie systemen is daarom cruciaal voor de toekomst van de binnenvaart. Verdere investeringen zouden kunnen worden gedaan in het kader van het lopende project SSRS (Self Supporting River System) dat gericht is op betaalbaar, betrouwbaar en duurzaam rivierbeheer. Dit zal waarschijnlijk snel extra groene werkgelegenheid opleveren. Het effect op sociale gelijkheid is minder duidelijk.

Investeren in klimaatadaptatie. Aanpassing aan klimaatverandering is een relatief nieuwe uitdaging voor zowel landelijke als stedelijke gebieden.⁸⁵ Hierbij zijn de hierboven genoemde maatregelen, zoals groen in de stad en het Deltaprogramma, van belang. Er zijn echter ook een aantal andere manieren waarop er in klimaatadaptatie geïnvesteerd zou kunnen worden. De overheid zou de subsidies voor decentrale adaptatiemaatregelen kunnen verhogen of op nationaal niveau investeringen, zoals de aanleg van natuurlijke buffers en retentiebekkens voor

⁸⁰ <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/natuurstichting-roept-kamer-op-sta-niet-toe-dat-boseigenaren-een-halve-hectare-bos-mogen-kappen~b623c08f/>

⁸¹ Deltacommissaris. (2019). Deltaprogramma 2020: Doorwerken aan de delta: nuchter, alert en voorbereid.

⁸² EC. (2020). Reinforcing Europe's resilience: halting biodiversity loss and building a healthy and sustainable food system.

⁸³ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'. Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland.

⁸⁴ Rense, R. (2020). Klimaatverandering en scheepvaart op de grote rivieren: Laagwater, en in extreme gevallen ook hoogwater, kunnen de scheepvaart belemmeren. Rijkswaterstaat Waterdienst.

⁸⁵ Programmateam NAS. (2020). Nationaal perspectief klimaatadaptatie: Groeiende opgave in een snel veranderende omgeving.

droogtebestrijding, kunnen doen.⁸⁶ Zulke investeringen zullen waarschijnlijk op korte termijn groene banen opleveren. Sociale gelijkheid zal hierdoor echter weinig beïnvloedt worden.

Overig

Betaald omscholingsprogramma richting groene banen. De coronacrisis heeft een enorme impact op verschillende sectoren zoals hierboven ook besproken. Voor veel Nederlanders betekent dit dat het in de komende jaren moeilijk zal zijn om werk te vinden in dezelfde sector en van dezelfde aard als dat zij deden voor de crisis. Daarom zijn er veel oproepen en plannen voor scholingsprogramma's. Ook al voor de coronacrisis waren er oproepen om de scholing voor de energietransitie beter te organiseren en hier meer middelen voor vrij te maken.⁸⁷ Een kansrijk plan is om een betaald omscholingsprogramma op te richten dat specifiek gericht is op opleiden en trainen voor groene banen in bijvoorbeeld woningbouw of energievoorziening.⁸⁸ De verwachting is dat deze maatregel volledig aan alle criteria zal voldoen en dus zal bijdragen aan werkgelegenheid, duurzaamheid, sociale gelijkheid en productiviteit.

Investeren in recyclingtechnologie. Naast klimaatverandering zijn afval- en grondstoffenproblemen relevant bij het verduurzamen van de Nederlandse samenleving. Hierbij wordt vaak gesproken over het streven naar een circulaire economie waarin reststoffen opnieuw worden ingezet zodat er geen afval is en grondstofvoorraden niet worden uitgeput. In 2016 is het Rijksbrede programma Circulaire Economie opgericht om het gebruik van primaire grondstoffen in Nederland te verminderen en in 2050 volledig circulair te zijn. Om deze doelen te verwezenlijken is er echter vooruitgang nodig in de recyclingtechnologie. Daarom zou de overheid extra kunnen investeren in onderzoek en ontwikkeling.⁸⁹ Investerings hierin kunnen potentieel veel bijdragen aan het verduurzamen van de Nederlandse economie maar zullen geringe werkgelegenheidseffecten hebben.

Investeren in groene startups en bedrijven. Om de economie te verduurzamen kan de overheid kapitaal bieden en investeren in startups en bedrijven die zich richten op circulaire en/of fossielvrije activiteiten. Dit kan gedaan worden door de staatsdeelnemingen in InvestNL te vergroten en daarmee meer risicokapitaal voor impact financiering gericht op snelgroeiende bedrijven beschikbaar te stellen.⁹⁰ Hiernaast zou er een speciale regeling of fonds gericht op startups opgericht kunnen worden. Deze investeringen zullen op lange termijn waarschijnlijk aanzienlijk bijdragen aan duurzaamheid en productiviteit. Op korte termijn zullen de werkgelegenheidseffecten waarschijnlijk aanwezig maar wel beperkt zijn.

Opschalen onderzoek en innovatie in duurzaamheid. Veel aspecten van onze economie veroorzaken nog vervuiling en huidige technieken zijn nog vaak ontoereikend of niet rendabel. Dit maakt onderzoek en innovatie cruciaal om op lange termijn vooruitgang te blijven maken in het verduurzamen van de samenleving. De overheid zou meer geld beschikbaar kunnen maken voor onderzoek in duurzame technieken. Daarnaast zou ze haar innovatie beleid kunnen focussen op maatschappelijke uitdagingen zoals in de Brede Maatschappelijke Heroverweging Innovatieve samenleving staat beschreven.⁹¹ Alhoewel deze maatregelen op lange termijn een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan zowel duurzaamheid als productiviteit, zullen de korte termijn werkgelegenheidseffecten gering zijn.

⁸⁶ Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2020). Briefadvies 'Groen uit de crisis'.

⁸⁷ SER. (2018). Energietransitie en werkgelegenheid: Kansen voor een duurzame toekomst.

⁸⁸ Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland.

⁸⁹ Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland.

⁹⁰ Natuur & Milieu. (2020). Investeringsagenda voor een toekomstbestendig Nederland.

⁹¹ Rijksoverheid. (2020). BMH 9: Innovatieve samenleving.